

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.19>

Петро Станіславович Білевський,

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (старший науковий співробітник), м. Київ;

 <https://orcid.org/0000-0002-9021-7822>,

e-mail: petr098@ukr.net

**АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗШУКУ І ПОВЕРНЕННЯ АКТИВІВ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Висвітлено сучасний стан організації в Україні розшуку і повернення активів, отриманих протиправним шляхом, а також наявні проблемні аспекти цієї діяльності, окреслено перспективні шляхи їх вирішення з урахуванням світового досвіду. Зроблено висновок про те, що стратегічним завданням держави є вдосконалення наявної системи розшуку і повернення активів, отриманих протиправним шляхом, створення необхідних законодавчих передумов та налагодження ефективного міжнародного співробітництва.

Ключові слова: активи, отримані протиправним шляхом, повернення активів, проблеми, вдосконалення, вирішення, світовий досвід.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Численні корупційні діяння високопосадовців та зловживання наданими їм владними повноваженнями впродовж останніх десяти років супроводжувалися масштабним виведенням протиправно отриманих коштів з України за кордон. Значні обсяги виведення активів¹ створили низку передумов для посилення диспропорцій в економіці, збільшення дефіциту держбюджету, посилення інфляції,

¹ Згідно з оціночними даними, обсяги втрачених протягом 2011–2014 років Україною внаслідок зловживань владою активів сягають близько **70 млрд дол.** США [див.: Владимир Гаркуша, директор АФ «Киевская аудиторская служба» о том, реально ли вернуть в Украину деньги «семьи» // dsnews.ua : сайт. 05.03.2014. URL: <https://www.dsnews.ua/politics/vladimir-garkusha-direktor-af-kievskaya-auditorskaya-sluzhba--05032014130000> (дата звернення:

розбалансування нестабільної фінансової системи держави, виснаження державних резервів, посилення соціального розшарування та як наслідок – декапіталізації національної економіки і відтоку ресурсів із країни. У сукупності викладене вище підірвало міжнародний авторитет нашої держави та сприяло формуванню негативного іміджу української влади у світі. Також усвідомлення українським суспільством наявної нездатності або незацікавленості влади розшукувати і вилучати такі активи в інтересах держави створили передумови для реальної безкарності протиправної діяльності.

Стан дослідження проблеми

Теоретичні і практичні питання протидії виведенню активів з України досліджували В. Антіпов, В. Білоус, Ю. Гавдюк, І. Гриненко, С. Гуржій, В. Зеленецький, О. Користін, О. Локатарьова, Р. Марчук, В. Некрасов, С. Ніколаюк, А. Новицький, О. Пойзнер, В. Попович, А. Римарук, О. Столярський, В. Шепітько та ін. Але лише в роботах окремих авторів (С. Батрина, С. Коваленка, Д. Мельника, А. Павлової) досліджувалися питання повернення активів, формування відповідної системи та вдосконалення законодавства. Проте питання формування національної системи розшуку і повернення активів, здобутих протиправним шляхом, комплексно ще не розглядались, а в наявних наукових працях досліджувались переважно адміністративно- або кримінально-правові аспекти.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення актуальних проблемних аспектів розшуку і повернення в Україну активів, отриманих протиправним шляхом, окреслення шляхів їх вирішення і вироблення пропозицій з удосконалення національної системи розшуку й повернення активів.

Новизна дослідження полягає в тому, що буде комплексно досліджено сучасні особливості розшуку і повернення в Україну активів, отриманих протиправним шляхом, і наявні проблеми та запропоновано шляхи їх вирішення.

01.09.2021)], частину з яких заблоковано в банках України та інших держав. 28 березня 2017 р. Краматорський суд постановив конфіскувати близько **1,5 млрд дол.** США у вигляді грошових коштів, облігацій внутрішньої державної позики на рахунках В. Януковича та його оточення, заблокованих ДСФМ. 16 червня 2020 р. вказане рішення про спецконфіскацію активів В. Януковича було підтверджене Верховним судом [див.: Верховний суд спростовує скасування рішення про спецконфіскацію грошей Януковича // УКРІНФОРМ : сайт. 16.06.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3046578-verhovnij-sud-sprostovue-skasuvanna-risenna-pro-speckonfiskaciju-grosej-anukovica.html> (дата звернення: 01.09.2021)].

Виклад основного матеріалу

У сучасних умовах перманентної кризи у вітчизняній та світовій економіці, розвитку пандемії COVID-19, а також гібридної війни РФ проти України, що триває, ефективний процес розшуку та повернення в країну протиправно виведених активів, з одного боку, може стати однією з передумов стабілізації національної економіки, а з іншого, – суттєвим стримуючим фактором, який запобігатиме вчиненню високопосадовцями корупційних правопорушень через імовірну руйнацію відносин власності та різке погіршення майнового становища правопорушників, наочно продемонструє невідворотність покарання та знівелює сенс виведення активів із держави.

Однак, на переконання експертів, організація повернення коштів та майна, незаконно виведених з України, має не стати черговим ситуативним завданням чинної влади. Натомість її стратегічною метою має стати *завершення формування в державі дієвої системи розшуку і повернення активів, отриманих протиправним шляхом*, робота якої сприятиме запобіганню корупційним злочинам і правопорушенням.

Із метою формування національної системи розшуку і повернення активів, отриманих протиправним шляхом, в Україні ухвалено Закон «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 р. № 772-VIII, а також Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 11 червня 2018 р. № 613 та низку інших підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері.

Указані Закон та Положення визначають правові й організаційні засади функціонування Нацагентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), – центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізацію державної політики з виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, та/або з управління такими активами, арештованими або конфіскованими у кримінальному провадженні чи стягненими за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими.

На Агентство покладено виконання таких **ключових функцій** у вказаній сфері: проведення аналізу інформації про виявлення, розшук та управління такими активами; підготовка пропозицій з формування й реалізації державної політики у сфері виявлення, розшуку

та управління вказаними активами, розроблення проєктів нормативно-правових актів із цих питань; здійснення заходів з виявлення, розшуку, проведення оцінювання активів за зверненням уповноважених суб'єктів; організація здійснення заходів, пов'язаних з проведенням оцінювання, веденням обліку та управління активами; формування і ведення Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні; здійснення співробітництва з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями у цій сфері; участь у забезпеченні представництва прав та інтересів України за кордоном у справах про повернення активів, одержаних протиправним шляхом; надання консультацій і методичної допомоги тощо.

АРМА у своїй діяльності забезпечує взаємодію з органами досудового розслідування, прокуратури та суду, а також із Нацбанком, Фондом держмайна та Мініюстом України, НАЗК, НАБУ, органами доходів і зборів, ДСФМ та іншими державними органами України, які є складовими *національної системи повернення активів*.

Окрім того, Агентство вживає заходів з виявлення і розшуку активів за зверненнями органів досудового розслідування, прокуратури і судів, взаємодіє з ними щодо накладення арешту на такі активи та їх конфіскації або стягнення в дохід держави та здійснює співробітництво з відповідальними органами іноземних держав із вказаних питань, організовує співробітництво з міжнародними й міжурядовими організаціями, які забезпечують співпрацю у сфері виявлення, розшуку й управління активами, зокрема з Камденською міжвідомчою мережею з повернення активів (CARIN), Ініціативою Світового банку з повернення викрадених активів (Stolen Assets Recovery, StAR) тощо.

Разом із тим донедавна в Україні процес формування системи спеціальних державних органів у сфері повернення активів, здобутих незаконним шляхом, охоплював переважно кримінально-процесуальний напрям, визначений КПК України та конвенціями про міжнародну правову допомогу (завдання щодо повернення активів, визнаних необґрунтованими, було визначене лише Законом України від 31 жовтня 2019 р. № 263-IX¹). Однак робота з такими активами може проводитися і в межах цивільного процесу в державі перебування активів у

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31.10.2019 № 263-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20> (дата звернення: 01.09.2021).

вигляді виконання доручень про правову допомогу та/або ініціювання судових процесів за кордоном [1]. Система підзаконних нормативно-правових актів у сфері повернення протиправних активів також перебуває у стані формування, не налагоджено й ефективну взаємодію державних органів у цій сфері.

Наявний досвід країн, які вже мали справу з випадками виведення активів, отриманих протиправним шляхом, доводить, що їх повернення є непростим завданням. Способи його вирішення існують, однак переважно не в повному обсязі.

Наразі фахівці визначають загальний механізм повернення корупційних активів [2; 3, с. 312], який ґрунтується на приписах Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України і передбачає **три етапи**.

1. Початок досудового розслідування щодо незаконного заволодіння активами певною посадовою особою за поданням уповноважених органів.

2. Направлення офіційного звернення до урядів країн, де перебувають активи (кошти на рахунках у фінустановах або інше майно) такої особи та з якими укладено угоди про правову допомогу з клопотанням про накладення арешту.

3. Звернення до судового органу країни, де перебувають активи посадової особи, з клопотанням про початок кримінального провадження у зв'язку із протиправним заволодінням указаною особою грошовими коштами чи майном.

На всіх етапах цього механізму можуть виникати труднощі та перешкоди, які впливають на його ефективність. Зокрема, в Україні для **першого етапу** характерні такі перешкоди [2; 3, с. 312]:

– здійснення вибіркового кримінального переслідування осіб, які вчинили корупційні діяння та зловживання владою, активи яких уже були заморожені в інших країнах; як наслідок уряди іноземних держав часто не мають законних підстав для блокування й утримання активів інших пов'язаних з ними осіб, через що вони будуть розблоковані та, можливо, не підлягатимуть поверненню;

– відсутність ефективного механізму розшуку, арешту й конфіскації майна в Україні та поза її межами; так, у ст. 568 «Розшук, арешт і конфіскація майна» КПК України передбачено лише окремі загальні положення щодо цих процедур (не передбачено норм щодо збереження арештованого майна, ведення обліку конфіскованого майна, арешту й конфіскації нематеріальних активів);

– недотримання принципів правосуддя представниками вітчизняних органів судової влади щодо правової оцінки дій попереднього керівництва держави, що часто має наслідком необґрунтоване затягування судових процедур в умовах блокування процесу судової реформи;

– наявні об'єктивні перешкоди здійсненню правосуддя щодо масштабних корупційних діянь та зловживання владою (тимчасова окупація РФ частини території України та проведення ООС на сході держави, виїзд відповідачів та свідків у справах з України, знищення особами, причетними до виведення активів, доказів злочинів, відновлення яких потребує додаткових витрат часу, тощо);

– існування можливостей для обготівковування, переміщення по Україні та виведення поза її межі активів, набутих протиправним шляхом (наразі на територіях ОРДЛО функціонує кримінальна економіка та нелегальна фінансова система; на решті території країни перевозиться необлікована готівка, працюють «конвертаційні» центри, а ДСФМ відстежує виключно безготівкові розрахунки).

Відповідно до ризиків ускладнення процедур повернення виведених активів, наявних на **другому етапі**, фахівці [2; 3, с. 313–314] відносять такі.

1. *Відсутність однозначного підходу до процедури конфіскації майна у кримінальному законодавстві України.* Варто зважати на те, що «Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою» (Резолюція Генасамблеї ООН від 29 листопада 1985 р. № 40/34) передбачено право жертв злочинів «на доступ до правосуддя та компенсацію завданої їм шкоди», обов'язок правопорушників «надавати справедливую реституцію жертвам, зокрема повертати їм власність», а також можливість «включення реституції як одного із заходів кримінального покарання» в національному законодавстві. Однак у ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» КК України вказані вище норми наразі не враховано, що свідчить про незавершеність імплементації світових правових стандартів до українського законодавства. Також ст. 209 КК України наразі не визнає об'єктом конфіскації майнові права (лише кошти чи інше майно), що у принципі виключає можливість застосування конфіскації до права вимоги на певні об'єкти.

Окрім того, у КК України наразі не передбачено, за яких умов майно не вважається отриманим від злочину або не було засобами чи знаряддями його вчинення, тому конфіскація не може застосовуватися до певних активів, зокрема відсотків за депозитами в іноземних банках.

2. *Непередбачення у КК України можливості застосування конфіскації майна як міри покарання за злочини, в яких підозрюються колишні високопосадовці (крім злочинів, передбачених у статтях 59, 96-1 КК України).* Зокрема, слідчі ДБР підозрюють низку колишніх високопосадовців часів президентства В. Януковича у перевищенні влади, що призвело до масових убивств громадян та спричинення їм тяжких тілесних ушкоджень під час придушення масових акцій протесту у

м. Києві на початку 2014 р., а також в організації умисного вбивства двох і більше осіб, за що ч. 2 ст. 115 КК України передбачено довічне ув'язнення як максимальне покарання, але не передбачено конфіскацію майна як додаткове (лише для вбивства з корисливих мотивів).

Серед перешкод **на третьому етапі** фахівці [2; 3, с. 314] виокремлюють такі:

– можливість затягування стороною відповідача розгляду справи в судах через подання значної кількості скарг та апеляцій щодо судових рішень;

– неможливість / суттєва складність отримання показань свідків протиправних діянь, місцезнаходження яких не встановлено або які тривалий час перебувають поза межами держави.

Наразі повернення активів у межах кримінального процесу може здійснюватися лише на підставі **вироку суду**. Однак за відсутності в Україні суб'єкта злочину здійснити повноцінний процес буде вкрай складно.

У такій ситуації рішенням може стати застосування процедури спеціального досудового розслідування (ст. 297-1, ч. 3 ст. 323 КПК України) або направлення до держави перебування суб'єкта злочину **запиту про екстрадицію** відповідно до статей 573–594 КПК України. Водночас є ризик невиконання рішень українських судів за кордоном через недотримання Україною принципу взаємності на підставі заборони виконання в нашій державі рішень судів іноземних держав за результатами процедури спецрозслідування (ч. 7 ст. 602 КПК України) [1], адже для екстрадиції необхідно, щоб дії особи, пов'язані з виведенням активів до конкретної держави, підпадали під дію її кримінального законодавства, що інколи **неможливо**, якщо такі дії **не порушують** її внутрішнього законодавства.

У свою чергу, в цивільному процесі, як і у кримінальному, визнання та виконання судових рішень здійснюється відповідно до положень міжнародних договорів (ст. 13 Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 листопад 1999 р.), двосторонніх угод та національного законодавства запитуваної держави. Однак у цивільному процесі, на відміну від кримінального, передбачено можливість **подати позов** до компетентного суду держави, в якій виявлено активи, одержані протиправним шляхом. Також можна подати позов про вилучення майна з чужого незаконного володіння (ст. 387 ЦК України). Підставою для такого позову будуть докази про те, що речі **належать іншій особі** (Українській державі або суб'єкту українського права) та **перебували у чужому незаконному володінні** [1].

Сучасні особливості вчинення корупційних правопорушень передбачають необхідність переміщення коштів, отриманих протиправним шляхом, до інших юрисдикцій, унаслідок чого правопорушення

набувають міжнародного характеру, а повернення таких коштів стає спільною важливою справою для кількох країн. Тому дедалі актуальнішим стає **розвиток міжнародної співпраці** у процесі повернення виведених із країни коштів, отриманих протиправним шляхом. Тому Кабінет Міністрів України своїм Розпорядженням від 9 жовтня 2020 р. № 1234-р затвердив план заходів щодо забезпечення виконання положень Резолюції щодо посилення міжнародного співробітництва у сфері повернення активів та управління замороженими, арештованими і конфіскованими активами на 2020–2021 роки¹, винесеної на Конференції держав-учасниць Конвенції ООН проти корупції.

Світова практика повернення активів, отриманих від корупційних та інших правопорушень, свідчить, що для успішного повернення виведених активів необхідно забезпечити **дотримання умов**, визначених Міжнародним центром з повернення активів Базельського інституту управління (ICAR)².

1. Політична воля керівництва країни щодо повернення активів

Досвід повернення активів колишнього Прем'єр-міністра України П. Лазаренка свідчить про те, що наявність волі керівництва країни стала вирішальним фактором у справі їх повернення. Кошти, що йому належали, було заблоковано за клопотанням Мініюсту США [4] у країнах розміщення рахунків.

Також у березні-квітні 2014 р. за результатами розгляду звернення Генпрокуратури України ЄС застосував обмежувальні санкції до низки колишніх українських високопосадовців та наблизених осіб, за результатами яких із жовтня 2014 р. було заблоковано кошти (всього 107,6 млн дол. США, 1,67 млн євро та 89,5 млн швейцарських франків) на закордонних рахунках таких осіб. У подальшому за результатами вжитих ГПУ заходів у межах судових процесів проти колишніх високопосадовців та ухвалених судами рішень більшу частину цих коштів (близько 40 млрд грн) було зараховано до

¹ Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень резолюції Конференції держав-учасниць Конвенції ООН проти корупції «Посилення міжнародного співробітництва в сфері повернення активів та управління замороженими, арештованими і конфіскованими активами» на 2020-2021 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1234-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1234-2020-p> (дата звернення: 01.09.2021).

² Capacity Building in Asset Recovery // Basel Institute on Governance : сайт. URL: <http://www.baselgovernance.org/fileadmin/docs/publications/books> (дата звернення: 01.09.2021).

державного бюджету¹. Однак відсутність рішень українських судів щодо вини зазначених осіб та конфіскації їх майна вже призводила й надалі призводитиме до зняття санкцій ЄС і неможливості повернення в Україну виведених активів.

2. Достатній рівень національного законодавства з повернення активів та його відповідність світовим стандартам

Наразі вимоги до матеріалів, які можна вважати доказами у судовому розслідуванні, в Україні в цілому відповідають світовим стандартам. Також ефективному поверненню активів сприятиме належне застосування приписів Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» та пов'язаних із ним підзаконних нормативно-правових актів [3, с. 315] з урахуванням нещодавніх змін щодо підвищення ефективності системи розшуку, управління та реалізації активів, набутих протиправним шляхом, і підвищення прозорості цього процесу, внесених Законом України від 14 липня 2021 р. № 1648-ІХ.

3. Наявність необхідного внутрішнього потенціалу державних органів для повернення активів

Нездатність правоохоронних органів України провести ефективно досудове розслідування для доведення фактів протиправної діяльності колишніх високопосадовців часто призводить до неможливості повернення виведених активів. Недосконалість та недостатня ефективність наявної системи управління активами, одержаними від протиправних діянь, призводять до порушення прав сумлінних власників майна та представників бізнесу.

Високої результативності конфіскації таких активів сприятиме і залучення громадян до їх виявлення. В іноземних державах (США) цьому сприяє наявність у законодавстві спеціальних заохочувальних норм щодо виплат будь-якій особі спеціальних грошових винагород за інформацію або допомогу, що сприятиме конфіскації майна в кримінальному чи цивільному судочинстві [5, с. 135]. Унормування такого підходу може вдало доповнити норми про заохочення викривачів корупції, передбачені в Законі України «Про запобігання корупції».

Також поліпшенню процедури відшкодування збитків, завданих корупційними злочинами високопосадовців, у США сприяє діяльність

¹ Це відновлення справедливості – Президент про повернення в держбюджет коштів, вкрадених колишніми високопосадовцями // Вінницька обласна державна адміністрація : сайт. 28.04.2018. URL: <http://www.vin.gov.ua/news/top-novynu/2729-tse-vidnovlennia-spravedlyvosti-prezydent-pro-povernennia-v-derzhbiudzhet-koshtiv-vkradenykh-kolyshnimy-vysokoposadovtsiamy> (дата звернення: 01.09.2021).

спеціального Фонду потерпілих від злочинів при Міністерстві фінансів, куди передаються конфісковані кошти для покриття збитків, завданих жертвам корупційних злочинів, і сплати штрафів [5, с. 137].

4. *Налагодження необхідної міжвідомчої взаємодії та чіткого порядкування*

Поліпшенню взаємодії під час розгляду звернень органів досудового розслідування, прокуратури та виконання запитів іноземних держав щодо виявлення і розшуку активів сприяло впровадження відповідного міжвідомчого порядку, затвердженого наказом АРМА, НАБУ, Генеральної прокуратури, СБУ, МВС, Мінфіну України від 20 жовтня 2017 р. № 115/197-0/297/586/869/857. З ухваленням Закону України від 14 липня 2021 р. № 1648-IX забезпечено необхідні умови для належної взаємодії між учасниками кримінального провадження з метою забезпечення ефективного управління активами і збереження/збільшення їх економічної вартості. Однак діяльність міжвідомчих груп із повернення активів ускладнюється через слабку координацію зусиль відомств, які беруть участь у розслідуванні корупційних злочинів [2].

5. *Урахування особливостей правових систем взаємодіючих країн*

Норми національного законодавства країни-ініціатора можуть суттєво відрізнятися від тих, які діють у країні перебування активів, що теж може впливати на процес повернення. Тому під час представництва державних інтересів у судах країн перебування активів важливо враховувати наявний іноземний досвід і залучати місцевих правників, краще обізнаних з особливостями місцевого законодавства та спроможних організувати їх ефективне повернення.

Так, зокрема, Уряд України для повернення коштів П. Лазаренка надав повноваження компанії «УТІСо» (США) представляти інтереси нашої держави в американських судах [4]. Цей досвід можна застосувати в іноземних судах до повернення активів колишнього Президента України В. Януковича.

Наразі Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» визначає **паритетні умови** для міжнародного співробітництва у сфері виявлення та розшуку активів: із власної ініціативи відповідно до цього Закону, міжнародних договорів України, ратифікованих Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів або за принципом взаємності, якщо це сприятиме розшуку й ідентифікації активів відповідними органами іноземної держави.

У свою чергу, світова спільнота вжила заходів щодо спрощення порядку повернення активів державам, які постраждали від протиправної діяльності їхніх колишніх лідерів. Так, Рада Європи 6 грудня

2007 р. ухвалила Рішення № 2007/845/ЖНА щодо покращення співпраці між офісами з повернення активів у сфері розшуку та виявлення доходів від злочинів або іншого майна, пов'язаного зі злочинами. Також було затверджено Директиву ЄС «Про заморожування та конфіскацію засобів вчинення злочинів і доходів, набутих протиправним шляхом» № 2014/42/EU, що дала змогу здійснювати конфіскацію майна, безпосередньо не пов'язаного зі злочинами та переданого третім особам, і розширила перелік злочинів, доходи від яких підлягають конфіскації.

27 лютого 2014 р. Європарламент схвалив резолюцію, в якій закликав провести розслідування розкрадань державних ресурсів оточенням В. Януковича, заморожування всіх активів, що їм належать, до з'ясування способу набуття і повернення в Україну, якщо буде доведено незаконне походження.

З урахуванням настанов указаної резолюції в Україні наприкінці 2015 та на початку 2016 років було ухвалено низку законів, якими було внесено зміни в законодавчо визначені процедури арешту майна та спецконфіскації¹. Завдяки цьому було створено необхідні юридичні передумови для повернення в Україну коштів колишніх високопосадовців, уже заарештованих за кордоном. Однак наразі норми законодавства потребують уточнення і доповнення, а практика правозастосування їх положень зазнала критики й була оскаржена 11 березня 2021 р. в Конституційному Суді України за поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України статей 96-1, 96-2 КК України, якими встановлено зміст, порядок і випадки застосування спеціальної конфіскації², та потребує суттєвого поліпшення.

¹ Закони України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків під час його застосування» від 10 листопада 2015 р. №769-VIII, «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків під час його застосування» від 10 листопада 2015 р. № 770-VIII, «Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій з лібералізації ЄС візового режиму для України, щодо удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18 лютого 2016 р. № 1019-VIII.

² Спецконфіскація: Конституційний Суд перейшов до закритого розгляду справи // УКРІНФОРМ : сайт. 11.03.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3206387-speckonfiskacia-konstitucijnij-sud-perejsov-dozakritogo-rozkladu-spravi.html> (дата звернення: 01.09.2021).

б. Наявність міжнародної підтримки є ключовим чинником досягнення результату у справі повернення виведених з України активів

Уперше намір надати сприяння урядами країн, у фінансових установах яких можуть бути розміщені виведені з України кошти, був офіційно задекларований ще у квітні 2014 р. під час Українського форуму з питань повернення активів (м. Лондон). Резолюція щодо посилення міжнародного співробітництва у сфері повернення активів та управління замороженими, арештованими і конфіскованими активами, ухвалена на 8-й сесії Конференції держав – учасниць Конвенції ООН проти корупції, яка проходила з 16 по 20 грудня 2019 р. в м. Абу-Дабі (ОАЕ), мала наслідком затвердження Урядом України відповідного плану дій на 2020–2021 роки щодо забезпечення її виконання. Однак у сучасних умовах таких «точкових» заходів уже недостатньо для поліпшення роботи з повернення активів в Україну.

Разом із тим, окрім об'єктивних труднощів та перешкод у процесі розшуку й повернення активів, отриманих протиправним шляхом, існують і суб'єктивні фактори, які впливають на його ефективність у сучасних умовах. Це насамперед нещодавно викриті корупційні злочини з боку керівництва та співробітників АРМА: непоодинокі факти зловживань і викрадення активів, які були арештовані правоохоронцями та передані в управління АРМА¹. Указані факти мають отримати об'єктивну правову оцінку органів досудового розслідування та судів, а також належне реагування з боку керівництва держави.

Отже, для вдосконалення національної системи розшуку і повернення активів, здобутих протиправним шляхом, потрібні:

– внесення змін в українське законодавство щодо визначення майнових прав і доходів від використання майна об'єктом конфіскації у ст. 209 КК України, а також умов, за яких майно не вважається отриманим від кримінального діяння або не було засобом чи знаряддями його вчинення, передбачення компенсації шкоди, завданої жертвам корупційних злочинів, та повернення майна, що їм належить; установлення спеціальних заохочувальних норм щодо виплат спеціальних грошових винагород будь-якій особі за сприяння в конфіскації майна у кримінальному чи цивільному судочинстві; конкретизації та уточнення положень ст. 568 КПК України щодо збереження арештованого майна, ведення обліку конфіскованого майна,

¹ Детективи НАБУ обшукали Печерський суд. Справа стосується грошей соратника Лазаренка, АРМА та схеми, за якою поцупили «зłodийський обшак» // ОРД : сайт. URL: <https://ord-ua.com/2021/10/22/detekтиви-nabu-obshukali-pecherskij-sud-sprava-stosuietsja-groshej-soratnika-lazarenka-arma-ta-shemi-za-jakoju-pocupili-zlodijskij-obshhak-2/> (дата звернення: 01.09.2021).

арешту й конфіскації нематеріальних активів тощо; уточнення й доповнення норм щодо процедур арешту майна та спецконфіскації, поліпшення практики застосування їх положень з метою ефективного повернення в Україну коштів колишніх високопосадовців, уже заарештованих за кордоном;

- підвищення ефективності досудового розслідування корупційних злочинів високопосадовців, активне застосування процедури спеціального досудового розслідування або направлення запиту про екстрадицію до держави перебування суб'єкта злочину у разі його відсутності в країні;

- подання у межах досудового розслідування корупційних злочинів високопосадовців цивільних позовів про витребування майна з чужого незаконного володіння безпосередньо до компетентного суду держави, в якій виявлено активи, одержані протиправним шляхом;

- удосконалення та підвищення ефективності роботи вітчизняної системи управління активами, одержаними від протиправних діянь, запобігання порушенням прав інвесторів, зниження корупційних ризиків;

- створення спеціального державного фонду, куди передаватимуться конфісковані кошти для покриття збитків, завданих жертвам корупційних злочинів, і сплати штрафів з метою поліпшення процедури відшкодування збитків, завданих корупційними злочинами високопосадовців;

- поліпшення координації роботи відомств, які беруть участь у розслідуванні корупційних злочинів, удосконалення міжвідомчої взаємодії в діяльності з повернення активів, управління ними і збереження їх економічної вартості;

- розвиток міжнародного співробітництва у справі повернення виведених із країни активів, отриманих протиправним шляхом, використання можливостей спеціалізованих міжнародних установ (CARIN, ICAR, StAR тощо), які мають необхідні інструменти повернення таких активів, та залучення їх до координації зусиль світової спільноти з недопущення приймання країнами коштів, які були отримані від зловживання владою та корупційних дій.

Висновки

Отже, процес розшуку і повернення в Україну активів, отриманих протиправним шляхом, наразі характеризується підвищеною складністю та недостатньою ефективністю внаслідок недосконалості наявних процедур і постійного вдосконалення способів їх виведення за межі держави. Саме тому стратегічним завданням держави є завершення формування дієвої системи розшуку і повернення активів, отриманих протиправним шляхом, створення необхідних законодавчих передумов

та налагодження ефективного міжнародного співробітництва. Належне функціонування такої системи продемонструє невідворотність покарання за корупційні злочини, знівелює сенс виведення активів поза межі держави та як наслідок сприятиме запобіганню корупційним злочинам і правопорушенням, стабілізації вітчизняної економіки за рахунок повернення виведених коштів, здобутих протиправним шляхом.

Список бібліографічних посилань: 1. Коваленко С. Дослідження: Повернення блудних грошей. *Український юрист*. 2016. № 6. URL: <http://www.ukrjurist.com/?article/1101> (дата звернення: 01.09.2021). 2. Павлова А. М. Першочергові заходи побудови системи повернення в Україну активів, набутих злочинним шляхом : аналіт. записка // Національний інститут стратегічних досліджень : сайт. 22.09.2014. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1634/> (дата звернення: 01.09.2021). 3. Мельник Д. С. Щодо побудови національної системи повернення активів, отриманих протиправним шляхом // Досудове розслідування і актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (м. Харків, 27 листоп. 2015 р.) / редкол.: С. Є. Кучерина, В. В. Федосєєв та ін. Харків : Право, 2015. С. 311–317. 4. Каленюк Д. Правда про повернення грошей Лазаренка // Українська правда : сайт. 06.11.2013. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2013/11/6/7001524/> (дата звернення: 01.09.2021). 5. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства США : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

Надійшла до редколегії 04.09.2021

Bilevskiy P. S. Current Aspects for Searching and Returning Assets: Problems and Perspectives for Ukraine

Numerous acts of corruption by high-ranking officials and abuse of power over the past ten years have been accompanied by large-scale withdrawals of illegally obtained funds from Ukraine abroad. Therefore, the strategic goal of the government was to build an effective system for searching and returning illegally obtained assets.

The process of forming a system of special state agencies in the field of returning illegally obtained assets has recently covered the criminal procedural direction, while the work with such assets starting from their search up to return, can be carried out during civil proceedings.

The work on searching and returning illegally obtained assets to Ukraine is currently characterized by increased complexity and lack of efficiency due to the imperfection of existing procedures and the constant improvement of the methods to remove them from the country.

The general mechanism for returning corrupt assets is based on the requirements of the criminal procedural legislation of Ukraine and provides three stages: registration of criminal proceedings; sending an official appeal to the governments of foreign states with a request to

freezing the assets; sending the request to initiate criminal proceedings related to the misappropriation of assets. All stages of this mechanism may have difficulties and obstacles due to shortcomings in the legislation on these issues and cooperation with foreign law enforcement agencies.

The world practice of returning corrupt assets also indicates that the successful return of withdrawn assets requires the compliance with a number of conditions: the presence of political will of the state leadership to return assets; sufficient level of national legislation and its compliance with international standards; availability of the necessary internal potential of state agencies; establishment of interagency cooperation; taking into account the peculiarities of the legal systems of interacting countries; availability of international support.

This is the reason why the formation of the system for searching and returning illegally obtained assets, creation of the necessary legislative preconditions and establishment of effective international cooperation are the priority tasks of the state. Proper functioning of such a system will demonstrate the inevitability of punishment for corruption crimes, will eliminate the sense of taking assets out of the country and, consequently, will help to prevent corruption crimes and offenses, will stabilize the economy by recovering illegally obtained funds.

Key words: assets, illegally obtained; return of assets; problems, improvement, solution; world experience.

